

# การเกษตรวิถีคุณธรรม

ผศ.ดร.สันติ ศรีสวนแดง\*

## คุณธรรมกับการเกษตร

การเกษตรมีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาความอดอยากของมวลมนุษยชาติด้วยการทำหน้าที่สร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ อากาศ แสงแดด มาใช้ในการผลิตอาหารเลี้ยงพลโลก บทบาทดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติในฐานะทรัพยากรเพื่อการผลิต และมนุษย์ในฐานะผู้ผลิตและผู้บริโภค

จากบทบาทข้างต้นทำให้การเกษตรมีความเกี่ยวข้องกับคุณธรรม ด้วยคุณธรรมเป็นเรื่องของความดีความถูกต้อง การเกษตรที่ดีที่ถูกต้องย่อมตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรม ต้องมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและคุณภาพของผลผลิตที่จะไปสู่ผู้บริโภค หากการทำการเกษตรขาดซึ่งคุณธรรม เห็นแก่ได้ฝ่ายเดียวด้วยกระบวนการผลิตที่ไม่ถูกต้องจะส่งผลกระทบต่อมนุษยและความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นความสำคัญของการเกษตรวิถีคุณธรรม และวิเคราะห์กรณีตัวอย่างการเกษตรวิถีคุณธรรมที่ได้เกิดขึ้นในประเทศไทย นำไปสู่ข้อเสนอเพื่อเป็นแนวคิด แนวทาง หรือรูปแบบการเกษตรวิถีคุณธรรมต่อไป

## การเปลี่ยนแปลงสู่เกษตรวิถีคุณธรรม

นักวิชาการได้วิเคราะห์พบว่าการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-9 แบ่งได้เป็น 3 ช่วง ช่วงแรกเป็นช่วงของการถ่ายทอดเทคโนโลยี (technology transfer) ช่วงนี้นักวิชาการตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในการวางแผนการพัฒนาประเทศ โดยได้เสนอแนวทางการพัฒนาให้ประเทศไทยดำเนินการตาม ต่อมาในช่วงที่ 2 เป็นช่วงของแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เพื่อหาทางหลุดพ้นจากการครอบงำด้วยระบบทุนนิยม ช่วงนี้ถือว่าเป็นช่วงของการเริ่มต้นความคิดแบบท้องถิ่นนิยม (localization) และในช่วงที่ 3 เป็นช่วงของการต่อสู้กันทางความคิดของกระบวนการโลกาภิวัตน์กับกระบวนการท้องถิ่นนิยม เป็นช่วงของการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรในระดับท้องถิ่น (อมรา พงศาพิชญ์, 2545: 211-212)

\* สาขาวิชาเกษตรและสิ่งแวดล้อมศึกษา ภาควิชาการพัฒนทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม 73140. E-mail: satsts@ku.ac.th

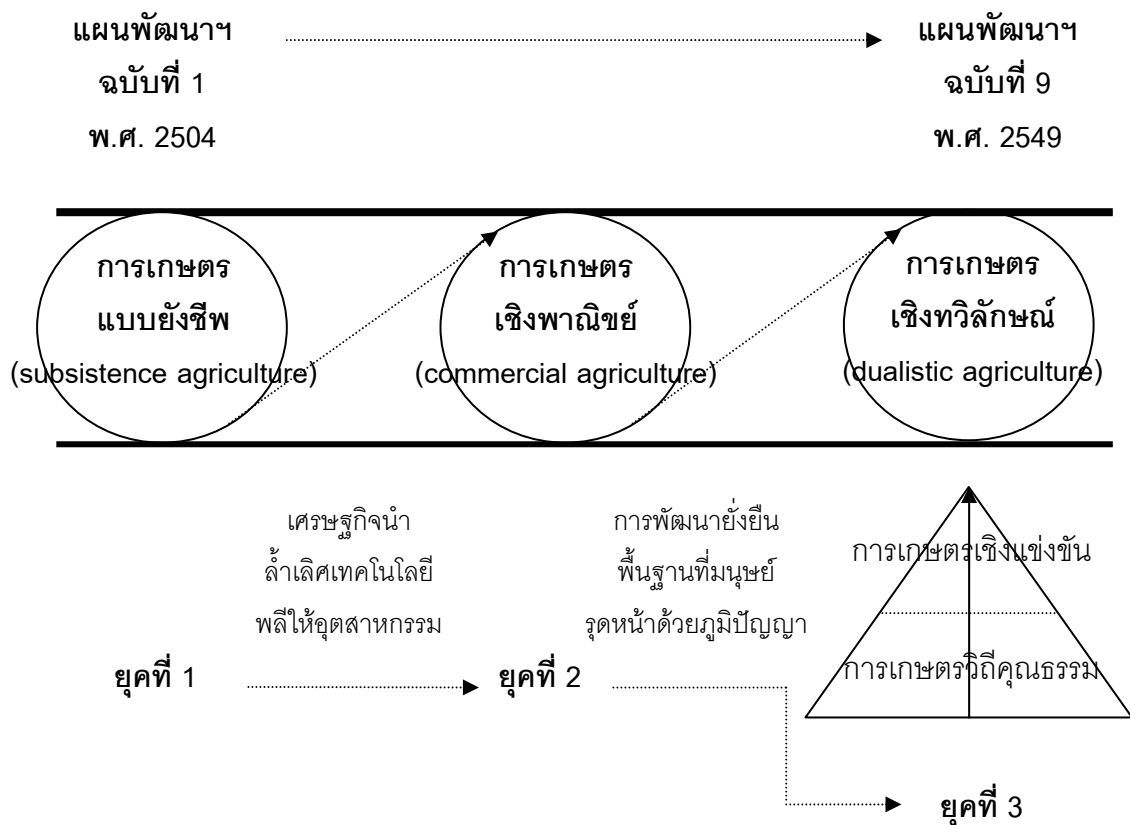
พัฒนาการของการพัฒนาประเทศทั้ง 3 ช่วง ได้ส่งผ่านสู่ภาคการเกษตร โดยในช่วงต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ยังคงสภาพของระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพ (subsistence agriculture) ทำการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัว และชุมชน แต่ในขณะนั้น ได้เริ่มมีการพัฒนาและส่งเสริมให้มีการผลิตในเชิงพาณิชย์ไปด้วย โดยทำตามข้อเสนอแนะการพัฒนาของนักวิชาการตะวันตก ให้มีการเพิ่มผลผลิตโดยทำการเกษตรเชิงเดี่ยว (monoculture) ใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ทั้งในด้านพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การใช้สารเคมี ป้องกันกำจัดศัตรูพืช ตลอดจนการใช้เครื่องจักรทุ่นแรง ทั้งนี้รัฐบาลได้ดำเนินการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับระบบเกษตรกรรมนี้ ได้แก่ การพัฒนาระบบชลประทาน การพัฒนาระบบการขนส่ง การส่งเสริมการลงทุน เป็นต้น จนระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ก็ได้ขยายตัวมากขึ้น กลายเป็นการเกษตรกระแสหลัก (mainstream agriculture) ในเวลาต่อมา (ธันวา จิตต์สงวน, เดชรัตน์ สุขกำเนิด และ วิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย, 2544)

เกษตรกระแสหลักได้สร้างความเจริญในเชิงเศรษฐกิจอย่างมาก แต่ก็มีผลกระทบในด้านปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการขยายพื้นที่การผลิตทางการเกษตร การบุกรุกทำลายป่า การเร่งใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ดินเสื่อมโทรม ปัญหาความปลอดภัยในอาหาร ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ปัญหาความมั่นคงทางด้านรายได้และทางอาหาร จากผลกระทบดังกล่าวได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่ระบบการทำเกษตรแบบยั่งยืน (sustainable agriculture) ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และต่อเนื่องมาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ตามยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมที่คำนึงถึงความสมดุลในด้านการผลิต กับระบบนิเวศ อันนำไปสู่กลไกการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกษตรวิถีคุณธรรม

นโยบายนี้ได้สานต่อมายังแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 โดยมุ่งพัฒนาสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (green and happiness society) ภายใต้แนวปฏิบัติของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม นำความรู้อย่างเท่าทัน, เสริมสร้างเศรษฐกิจให้มีคุณภาพ เสถียรภาพ และเป็นธรรม, ดำรงความหลากหลายทางชีวภาพ และสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยแนวทางการเกษตรยังคงเน้น พันธุ์ความอุดมสมบูรณ์ของดิน เช่น มาตรการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร, ลดและควบคุมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว, ส่งเสริมเกษตรเชิงอนุรักษ์, ขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์, เกษตรยั่งยืน จัดทำหลักสูตรด้านความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะเรื่องสุขภาพโดยวิถีธรรมชาติ การแพทย์แผนไทย สมุนไพร และเกษตรธรรมชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

ถึงแม้ว่ากระแสการผลิตแบบยั่งยืนหรือเกษตรวิถีคุณธรรมจะเกิดขึ้นมา แต่ก็มีได้ทำให้การเกษตรกระแสหลักลดความสำคัญลงไป ทำให้เกิดสภาพของทวิลักษณ์ในการผลิต และได้มีความพยายามที่จะพัฒนาและเชื่อมต่อระบบการผลิตในระดับพึ่งพาตนเองแบบเกษตรยั่งยืนบนวิถีคุณธรรมกับการเกษตรเชิงแข่งขัน ดังนั้นในยุคนี้จึงอาจเรียกได้ว่ามีลักษณะของระบบเกษตรกรรมเชิงทวิลักษณ์ (dualistic agriculture)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่าการเปลี่ยนผ่านของระบบเกษตรกรรม ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแบ่งได้เป็น 3 ยุคคือ ยุคระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพ (subsistence agriculture) ยุคเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ (commercial agriculture) และยุคระบบเกษตรกรรมเชิงทวิลักษณ์ (dualistic agriculture) ดังแสดงในภาพที่ 1



ภาพที่ 1 แสดงการเปลี่ยนแปลงสู่เกษตรวิถีคุณธรรม

จากภาพที่ 1 จะเห็นว่าเกษตรวิถีคุณธรรมเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกษตรกรรมทั้งระบบ และอาจมีการเชื่อมต่อกันกับการเกษตรเชิงแข่งขัน ซึ่งถ้าหากเชื่อมต่อกันได้ลงตัวมากเท่าใด ก็จะทำให้เกษตรเชิงแข่งขันมีวิถีคุณธรรมรองรับได้ดีมากขึ้น

### กรณีตัวอย่างการเปลี่ยนผ่านสู่เกษตรวิถีคุณธรรม

การเกษตรวิถีคุณธรรมเริ่มมีขึ้นเมื่อการทำเกษตรเชิงพาณิชย์มาถึงทางตัน เกษตรกรรายย่อยเริ่มประสบกับปัญหาการขาดทุน และปัญหาโรคและแมลงระบาดอย่างหนัก ได้มีเกษตรกรบางรายหันมาหาทางเลือกในการทำเกษตร ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549; ธันวา จิตต์สงวน, เดชรัตน์ สุขกำเนิด และ วิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย, 2544)

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เปลี่ยนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวติดต่อกันเป็นเวลา 20 ปี มีหนี้สิน 300,000 บาท มาเป็นระบบวนเกษตรที่มีพืชหลากหลายถึง 500 ชนิด รวมทั้งสมุนไพรจำนวนมาก พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ผู้นำแนวทางการปลูกไม้ผลผสมผสานแบบยกร่องในภาคกลางมาใช้เป็นระบบการทำเกษตรแบบผสมผสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พ่อคำเดื่อง ภาษี ประชาญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ผู้ประสบการขาดทุนจากการปลูกมันสำปะหลังและอ้อย และหันมาทำเกษตรธรรมชาติ ตามแนวทางของนักเกษตรธรรมชาติของญี่ปุ่น โดยปลูกพืชข้าว ถั่ว และผักต่างๆ ให้ความสำคัญแก่กฏตนเองตามธรรมชาติ

เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การเกษตรวิถีคุณธรรมได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นจึงขอ ยกตัวอย่างการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของระบบเกษตรกรรมจากกรณีศึกษาการทำนาข้าว ในภาคกลาง (ผ่องพรรณ ตริยมงคลกุล, ประสงค์ ต้นพิชัย, และ สันติ ศรีสวนแดง, 2544; สันติ ศรีสวนแดง, 2550) ซึ่งพบปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง 3 ปัจจัยตามช่วงของระบบเกษตรกรรม 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงต้นเกิดจากการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ช่วงกลางเกิดจากการปฏิวัติเขียวและการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร และช่วงที่สามเกิดจากกระแสการทำเกษตรแบบยั่งยืน ในช่วงท้ายนี้ประเทศไทยเองนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวคิดทฤษฎีใหม่ และปี พ.ศ.2542 ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตเผยแพร่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบเกษตรทางเลือกขยายกว้างขวาง กลายเป็นกระแสหลัก (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 วิเคราะห์การเปลี่ยนผ่านสู่ระบบเกษตรวิถีคุณธรรม

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง	ระบบการเกษตร/ช่วงเวลา	ผลกระทบเชิงบวก-เชิงลบ
<p>❶ เริ่มแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 : เข้าสู่การพัฒนาแผนใหม่</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>นโยบายการแก้ปัญหาขาดแคลนอาหารโดยธนาคารโลกและองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ</li> <li>ระบบทุนนิยมแบบไทย ที่ใช้ส่วนเกินของชุมชนหมู่บ้านเพื่อการแลกเปลี่ยนค้าขาย</li> </ul>	<p>❶ ระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพ</p> <p>แผนฯ 1-ต้นแผนฯ 3 (พ.ศ. 2504-พ.ศ. 2516)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li><b>เป้าหมาย</b> ผลิตเพื่อเลี้ยงชีพโดยใช้ต้นทุนต่ำ</li> <li><b>นิเวศวิทยาการเกษตร</b> มีคูคลองธรรมชาติ ดินอุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์พืชพื้นเมือง แมลงตามธรรมชาติมีมากควบคุมปริมาณกันเอง</li> <li><b>กลยุทธ์และเทคนิคการเกษตร</b> ทำตามเงื่อนไขธรรมชาติโดยไม่ปรับแต่งนิเวศวิทยาการเกษตร เช่น ทำนาปี ใช้แรงงานในครอบครัว แรงงานสัตว์ แรงงานในชุมชนโดยระบบเอาแรง ทำตามกำลังแรงงานที่มีอยู่ไม่ลงทุนเพิ่ม เก็บพันธุ์เอง ใช้ระบบนิเวศทางธรรมชาติควบคุมศัตรูข้าว</li> <li><b>เศรษฐกิจและสังคม</b> สังคมเครือญาติ วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีพิธีกรรมอาหารในธรรมชาติสมบูรณ์</li> </ul>	<p><b>เชิงบวก</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>ขยายพื้นที่การเกษตรมาก</li> <li>เศรษฐกิจขยายตัวโดยอาศัยฐานการเกษตร</li> </ul> <p><b>เชิงลบ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อนำมาทำการเกษตร</li> <li>มีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตรสู่โรงงานอุตสาหกรรมรอบกรุงเทพฯ</li> <li>ผู้นำ พ่อค้าในชุมชนเปลี่ยนมาเป็นนายทุน หรือคนกลางขายปุ๋ย และผลิตภัณฑ์การเกษตร</li> </ul>

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง	ระบบการเกษตร/ช่วงเวลา	ผลกระทบเชิงบวก-เชิงลบ
<p><b>2</b> การปฏิวัติเขียวและพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>แนวคิดการพัฒนาตามระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมจากต่างประเทศ</li> <li>การพัฒนาระบบชลประทาน</li> <li>ชุดเทคโนโลยีการเกษตรจากการปฏิวัติเขียว</li> </ul>	<p><b>2</b> ระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์</p> <p>ปลายแผนฯ 3-ปลายแผนฯ 6 (พ.ศ. 2507-พ.ศ. 2533)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li><u>เป้าหมาย</u> ผลิตเพื่อขายโดยใช้ปัจจัยการผลิตเต็มที่เพื่อให้ได้ผลตอบแทนสูงสุดต่อหน่วยพื้นที่</li> <li><u>นิเวศวิทยาการเกษตร</u> มีระบบชลประทานสมบูรณ์ที่เอื้อต่อการทำนาแบบเข้มข้น ทำนาทั้งปี เกิดการระบาดของโรคแมลงศัตรูข้าว</li> <li><u>กลยุทธ์และเทคนิคการทำนา</u> ทำเกษตรสมัยใหม่ เช่นทำนาปรัง หว่านน้ำตม ขยายกำลังการผลิตด้วยทุนจากระบบสินเชื่อเพื่อซื้อชุดเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่แทนการใช้วิธีธรรมชาติ ได้แก่ พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนาชลประทาน ซื้อเครื่องทุ่นแรงการเกษตร เคมีภัณฑ์ การเกษตร และจ้างแรงงานเพิ่ม</li> <li><u>เศรษฐกิจและสังคม</u> ใช้ทุนที่เป็นเงินจัดการการผลิต ใช้ระบบสินเชื่อขยายการผลิต แบ่งงานแบ่งหน้าที่ในวงจรการผลิต เกิดระบบจ้างงาน</li> </ul>	<p><b>เชิงบวก</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>ระบบนิเวศวิทยาตามธรรมชาติถูกปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับระบบนิเวศการเกษตร</li> <li>พื้นที่ที่ถูกลำน้ำท่วมมานานลดลง</li> <li>ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นสร้างรายได้ให้กับประเทศจนติดอันดับผู้ส่งออกข้าวรายใหญ่ของโลก</li> <li>เกิดการคมนาคมทางบก สะดวกมากขึ้น</li> </ul> <p><b>เชิงลบ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>ระบบนิเวศทางธรรมชาติเสียสมดุลเนื่องมากระบวนการผลิต แมลงศัตรูทางธรรมชาติถูกทำลายเกิดโรคแมลงระบาดในวงกว้างระดับภูมิภาค เช่นเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลในนาข้าว</li> <li>เกิดปัญหาความเสี่ยงจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยว</li> <li>เกิดความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างนายทุน พ่อค้าคนกลาง กับ ชาวนา กลายเป็นปัญหาความยากจนในภาคชนบทที่ซับซ้อน</li> </ul>

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง	ระบบการเกษตร/ช่วงเวลา	ผลกระทบเชิงบวก-เชิงลบ
<p><b>3</b> กระแสการพัฒนาแบบยั่งยืน</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• การขับเคลื่อนนโยบายตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง</li> <li>• นโยบายวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์</li> <li>• ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ อันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีการเกษตร</li> </ul>	<p><b>3</b> ระบบเกษตรกรรมเชิงทวิลักษณ์</p> <p>ต้นแผนฯ 7-แผนฯ 9 (พ.ศ. 2534-พ.ศ.2549)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• <u>เป้าหมาย</u> ผลิตเพื่อขายให้ได้ผลตอบแทนสูงโดยลดต้นทุน</li> <li>• <u>นิเวศวิทยาการเกษตร</u> มีระบบชลประทานสมบูรณ์ ทำนาทั้งปี สภาพดินบางแห่งดีขึ้น</li> <li>• <u>กลยุทธ์และเทคนิคการทำนา</u> ทำการเกษตร 2 รูปแบบระหว่างกลุ่มทำเกษตรเคมี กับ เกษตรที่ลดการใช้สารเคมีคู่ขนานกันไป กลุ่มที่ทำเกษตรลดการใช้สารเคมีใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง พึ่งพาตนเองมากขึ้นด้วยการผลิตสารป้องกันศัตรูที่ผลิตเองจากวัสดุในท้องถิ่นเพื่อลดต้นทุนการผลิต และ</li> <li>• <u>ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม</u></li> <li>• <u>เศรษฐกิจและสังคม</u> ระบบจ้างแบ่งหน้าที่การผลิต เศรษฐกิจพอเพียงพึ่งตนเองมากขึ้น</li> </ul>	<p><b>เชิงบวก</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• สภาพดินที่เสื่อมโทรมได้รับการพัฒนาให้สมบูรณ์ขึ้น</li> <li>• สัตว์น้ำตามธรรมชาติเริ่มกลับมา</li> <li>• เศรษฐกิจเริ่มปรับตัวดีขึ้น</li> </ul> <p><b>เชิงลบ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• แย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างภาคเมืองกับภาคชนบท</li> <li>• แรงงานภาคอุตสาหกรรมเคลื่อนย้ายกลับสู่ชนบท</li> <li>• ภาคอุตสาหกรรมขาดการเกื้อหนุนเชื่อมโยงกับภาคการเกษตรในชนบท</li> </ul>

เมื่อประเมินจากการเปลี่ยนแปลงการเกษตรสู่การเกษตรวิถีคุณธรรม สรุปได้ว่าการเกษตรวิถีคุณธรรมคือการเกษตรที่อิงอยู่บนแนวคิดแบบองค์รวม (holistic approach) ที่มองว่าทุกอย่างต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ประกอบกับแนวคิดนิเวศน์สำนึก (เนื่องน้อย บุญเนตร, 2537) จากมุมมองดังกล่าวทำให้วิธีการผลิตให้ความระมัดระวังในเรื่องการปนเปื้อนของสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในผลผลิต การทำลายระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ ทั้งนี้ได้มุ่งหวังว่าจะต้องได้ปริมาณผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่มากที่สุดเพียงอย่างเดียว แต่มุ่งหวังว่าจะทำให้เกิดความยั่งยืนในการผลิต การเกษตรในแนวทางดังกล่าวอาจมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามกลุ่มเช่น การเกษตรแบบยั่งยืน การเกษตรแบบพอเพียง การผลิตทางการเกษตรที่ถูกต้องและเหมาะสม (GAP)

### **แนวคิด แนวทาง และรูปแบบการเกษตรวิถีคุณธรรม**

ด้วยการทำการเกษตรมีความเกี่ยวข้องกันเป็นระบบหากมองการทำการเกษตรแบบองค์รวม เราอาจเรียกการทำการเกษตรทั้งหมดว่าเป็น “ระบบการเกษตร” ซึ่งจะเห็นได้ว่าพัฒนาการของระบบการเกษตรเริ่มมาจากการเกษตรเพื่อปากท้องของตนเอง หรือเกษตรแบบยังชีพ และนำไปสู่การทำการเกษตรเพื่อปากท้องของผู้อื่นโดยมีการแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าหรือเงินตรากับผลผลิตทางการเกษตร หรือระบบการเกษตรเชิงการค้า และก็มีระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่เกิดขึ้นมาช่วยแก้ปัญหาการทำเกษตรการค้าซึ่งส่งผลกับเกษตรกรรายย่อย หากมองในเรื่องของการเกษตรวิถีคุณธรรมระบบเกษตรกรรมทางเลือกจะมีความชัดเจนที่จะจัดเข้าข่ายได้ว่าเป็นการเกษตรที่มีวิถีคุณธรรมชัดเจนมากกว่าการเกษตรในเชิงการค้า ด้วยการเกษตรในเชิงการค้าต้องอาศัยการแข่งขันเพื่อให้ผลผลิตของตนเองเป็นที่ต้องการนำไปสู่การรับผลตอบแทนที่สูงกว่าคู่แข่ง ทำให้เกิดโอกาสที่จะสร้างความโลภเกิดขึ้นภายในระบบได้ ผู้ผลิตที่เข้มแข็งกว่าก็อาจจะใช้โอกาสนี้กอบโกยเอาวัดเอาเปรียบได้ในที่สุด

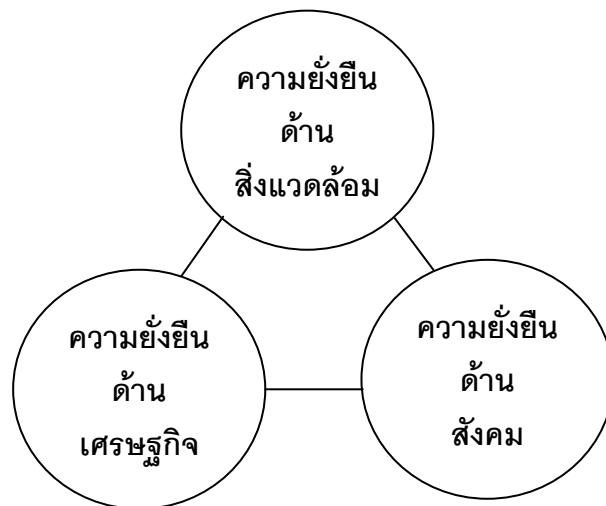
ปัญหาของระบบการเกษตรเชิงการค้าไม่ได้อยู่ที่ระบบหรืออยู่ที่เทคโนโลยี หากแต่อยู่ที่คนภายในระบบเกษตรเกิดความโลภ อยากได้มากขึ้นและมากขึ้นจนกลายเป็นการเอาวัดเอาเปรียบมากเกินไป ชาดสำนึกในเรื่องคุณธรรม จริยธรรม ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ส่งผลต่อเพื่อนมนุษย์ และส่งผลต่อตนเอง เช่น กรณีเกษตรกรใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชอย่างมาก ตนเองก็ได้รับสารพิษบางรายอาจถึงปางตาย ช้ำร้ายยังทำลายระบบนิเวศทางธรรมชาติ ซึ่งผลกระทบต่อเนืองขยายตัวมากขึ้นเป็นเท่าตัวเกิดการขาดสมดุลทางธรรมชาติ ซึ่งแต่เดิมธรรมชาติก็ช่วยมนุษย์ควบคุมดูแลกันเองอยู่ระดับหนึ่งแล้ว แต่มนุษย์กลับทำให้ธรรมชาติตายไปด้วย ธรรมชาติก็สะท้อนกลับมายังผู้ก่อและก็ได้รับผลกระทบอย่างที่เราเห็น



### เกษตรวิถีธรรม: สมดุลใน 3 มิติ

ผลของการพัฒนาการเกษตรที่ผ่านมาขาดความสมดุลโดยมุ่งแต่ทางด้านเศรษฐกิจ ยิ่งพัฒนากลับพบความยากจนมากขึ้น เนื่องจากเกิดความไม่เท่าเทียมกันในการแบ่งสรรทรัพยากร ชาวบ้านทั่วไปถูกบีบคั้นให้ดิ้นรนต้องบุกบุกผืนป่าและใช้ทรัพยากรอย่างมากเพื่อให้อยู่รอดพอประทังชีวิต เมื่อมีการใช้ทรัพยากรมากก็ยิ่งเสื่อมโทรมเร็วมากขึ้น การดำรงชีวิตตามปกติต้องยากลำบากขึ้นไป เกิดเป็นวงจรแห่งความยากจนอย่างไม่สิ้นสุด ทางออกที่มีนักวิชาการเสนอไว้คือ การใช้แนวคิดของการพัฒนาแบบยั่งยืน ที่เน้นความสำคัญของความเสมอภาคทางสังคมในรุ่นปัจจุบันด้วยกัน และรุ่นปัจจุบันกับอนาคตให้มีทรัพยากรใช้เพียงพอกับความต้องการ ด้วยการใช้อย่างประหยัด และแบ่งปัน ไม่มีผู้ใดผูกขาดเอาไว้แต่ฝ่ายเดียว (ปรีชา เปี่ยมพงสานต์, 2543) ด้วยหลักคุณธรรมพื้นฐานเท่านี้ก็นำไปสู่ความสงบสุขอย่างทั่วถ้วน

การเกษตรวิถีธรรมต้องสร้างสมดุลตามหลักการพัฒนาแบบยั่งยืนใน 3 มิติ ได้แก่ ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ และความยั่งยืนด้านสังคม นั้นหมายความว่าต้องดำเนินไปอย่างมีคุณภาพ ทรัพยากรธรรมชาติต้องได้รับการบำรุงรักษาให้ดีขึ้นอย่างเหมาะสม ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ต้องมีความยุติธรรมทางสังคมให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน และสามารถสร้างรายได้เพียงพอตามอัตภาพในสภาพแวดล้อมที่ตนเองอาศัยอยู่อย่างกลมกลืน (ภาพที่ 2)



ภาพที่ 2 สมดุลในเกษตรวิถีคุณธรรม

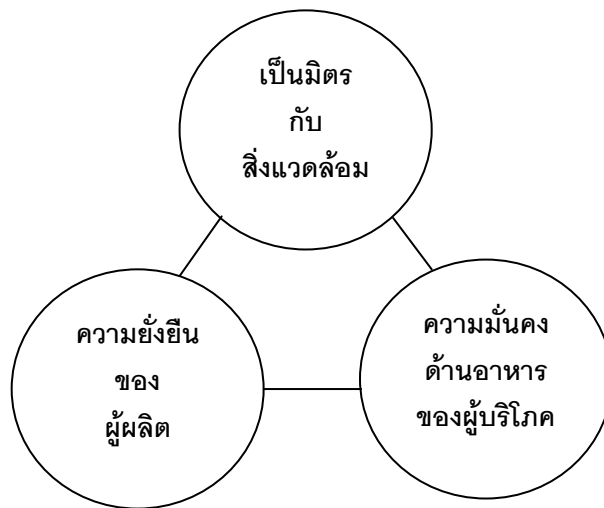
### ห่วงโซ่อาหารของเกษตรวิถีธรรม: จากผู้ผลิตสู่ผู้บริโภค

เกษตรวิถีธรรมตามที่กล่าวมาข้างต้นต้องคำนึงถึงสมดุลของมิติด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ เพื่อรักษาไว้ให้เกิดความยั่งยืนในกระบวนการผลิตโดยอาศัยคุณธรรม พื้นฐานเรื่องของความเสมอภาค ความยุติธรรม และความไม่เบียดเบียน ด้วยวิถีการเกษตรในการผลิตอาหารเช่นนี้ผลผลิตที่ผลิตได้ก็จะต้องอาศัยสมดุลในกระบวนการผลิตจนถึงมือผู้บริโภคใน 3 มิตินี้เช่นกัน กล่าวคือต้องเป็นระบบการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เกษตรกรต้องเลี้ยงชีพตนเองได้ และยังคงสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารเพื่อการบริโภคอย่างเพียงพอ (ภาพที่ 3)

วิถีการเกษตรคุณธรรมที่อาศัยหลักเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีความเกี่ยวข้องกับคุณธรรม เรื่องการประหยัด การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ โดยพยายามรักษาสมดุลของระบบนิเวศทางธรรมชาติไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งในไร่นาและในผลผลิต

การสร้าง ความมั่นคงและปลอดภัยทางด้านอาหาร เป็นบทบาทหลักของการผลิตทางการเกษตร ที่ต้องทำหน้าที่ผลิตอาหารให้เพียงพอแก้ปัญหาความอดอยาก โดยขณะเดียวกันต้องอาศัยเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อรักษาความปลอดภัยของผู้บริโภค

ทางด้านความยั่งยืนของผู้ผลิต เกษตรกรต้องมีรายได้พอที่จะเลี้ยงครอบครัว และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบจากการใช้สารเคมีการเกษตรมาทำลายตนเอง ความยั่งยืนของผู้ผลิตย่อมต้องได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนทั้งในด้านเงินทุน เทคนิค สามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้อย่างเสมอภาค



ภาพที่ 3 ห่วงโซ่อาหารในเกษตรวิถีคุณธรรม

## กรณีตัวอย่างการเกษตรวิถีธรรม

เกษตรกรรมทางเลือกเป็นเกษตรกรรมที่พยายามกลับมาหาความเป็นธรรม คือเป็น ธรรมชาติมากขึ้น ระบบเกษตรกรรมที่เป็นกรณีตัวอย่างที่ค่อนข้างชัดเจนคือ แนวคิดการทำเกษตร แบบยั่งยืน ในระบบนี้สามารถจำแนกได้เป็น 5 รูปแบบ ได้แก่ ระบบวนเกษตร การเกษตรแบบ ผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรกรรมธรรมชาติ ทั้ง 5 รูปแบบ มีเหตุผล แตกต่างกันตามสภาพภูมินิเวศ แต่อยู่บนหลักการของการเกษตรวิถีคุณธรรม ทั้ง 5 รูปแบบสรุปได้ ดังนี้ (ธัญญา จิตต์สงวน, เดชรัตน์ สุขกำเนิด และ วิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย, 2544)

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบตัวอย่างการเกษตรวิถีคุณธรรม

รูปแบบ	ที่มา	หลักการ/วิธีการ	ฐานคุณธรรม
1. ระบบวนเกษตร	ป่าไม้ลดลงจากการบุกรุกจากการขยายพื้นที่ของการเกษตรและกิจกรรมอื่น	-การอยู่ร่วมกันของพื้นที่การเกษตรกับป่า -ปลูกไม้ใหญ่และไม้หลายระดับเลียนแบบป่าธรรมชาติ	-การประหยัด -ความซื่อสัตย์ -ความสะอาด -ความพอเพียง
2. การเกษตรผสมผสาน	-ความเสี่ยงจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว -การพึ่งพิงปัจจัยภายนอก -ของเหลือใช้ในฟาร์มถูกทิ้งเสียเปล่า	-ลดความเสี่ยงด้วยการทำการเกษตรหลายชนิดที่เกื้อกูลกัน.ในพื้นที่เดียวกัน -ลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก	-มีน้ำใจ -การเกื้อกูลกัน -การพึ่งตนเอง -ความเพียร -ความขยัน
3. การเกษตรทฤษฎีใหม่	-ความเสี่ยงจากภัยแล้งและการขาดแคลนน้ำ -ความไม่มั่นคงทางด้านอาหารของเกษตรกร	-รักษาความมั่นคงทางอาหาร ผลิตให้มีบริโภคเพียงพอ -จัดสรรพื้นที่ให้มีแหล่งน้ำเพียงพอ -ทำนา และกิจกรรมเกษตรอื่นให้มีบริโภคเพียงพอขั้นพื้นฐาน	
4. เกษตรอินทรีย์	-ผลกระทบจากการใช้สารเคมี การเกษตรมีการตกค้างในผลผลิต -ความเสื่อมโทรมของดินจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว	-สร้างความสมบูรณ์ให้กับดิน โดยใช้วิถีทางธรรมชาติปุ๋ยอินทรีย์ -ควบคุมและกำจัดศัตรูพืชโดยชีววิถี กายภาพ และอินทรีย์เคมี	
5. เกษตรกรรมธรรมชาติ	-การขาดสมดุลทางธรรมชาติในไร่นา -ความพยายามพึ่งพิงระบบนิเวศน์ในไร่นาอย่างสมบูรณ์	-สร้างความสมดุลทางธรรมชาติโดยทำการเกษตรแบบไม่รบกวนธรรมชาติ เช่น ไม่ไถพรวน ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีเน้นปุ๋ยพืชสด ไม่กำจัดวัชพืช มีการคลุมดิน	

## ทางเชื่อมของการเกษตรคุณธรรมในวิถีปัจจุบัน

การเกษตรวิถีคุณธรรมเป็นการเกษตรที่ยึดหลักของการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน สร้างความเสมอภาค ความสะอาด ความยุติธรรมให้เกิดขึ้นกับทุกสรรพสิ่ง รวมถึงการไม่โลภ ทำบนความพอดีพอเหมาะไม่สร้างความสะดวกสบายให้กับตนเองและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการมีความเพียรพยายาม ความขยัน ความซื่อสัตย์ ที่จะมุ่งมั่นทำงานให้ออกมามีคุณภาพ ด้วยคุณธรรมเช่นนี้ได้สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม ตามหลักของการพัฒนาแบบยั่งยืน กล่าวคือการเกษตรวิถีธรรมสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมที่จะสามารถดำรงอยู่ถึงลูกหลานในอนาคต สร้างความยั่งยืนที่จะมีอาหารที่สะอาดเพียงพอแก่การบริโภค และเกษตรกรเองก็มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีปลอดภัยจากสารพิษ

ในโลกยุคปัจจุบันเป็นยุคของการแข่งขันทางการค้าและดูเหมือนว่าวิถีปัจจุบันเกษตรต่างจากวิถีธรรมตรงที่โลกปัจจุบันยึดมั่นกับความเป็นที่สุดที่จะแย่งชิง แข่งขัน เพื่อครองทรัพยากรเอาชนะคู่แข่ง ซึ่งสิ่งที่เป็นที่สุดนั้นตามธรรมชาติแล้วเป็นสิ่งที่มีความน้อยส่วนใหญ่แล้วอยู่ระดับปานกลาง และความเป็นที่สุดนี้หากขาดซึ่งคุณธรรมก็คงอาศัยความแข็งแรงแก่งแย่งทรัพยากรที่มีอยู่มาครอบครองเพื่อให้มีมากที่สุดและเอาัดเอาเปรียบผลประโยชน์ก็ตกกับคนส่วนน้อย ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในสังคม การเกษตรวิถีธรรมมิได้ปฏิเสธความเป็นจริงนี้แต่การเกษตรวิถีธรรมกำลังดำเนินทางเพื่อให้เกิดความสมดุลคอยกำกับความอยากมี อยากเป็นให้อยู่ในระดับที่พอดีเพื่อประโยชน์สุขของทุกสรรพสิ่งบนโลกนี้

เราอาจดำเนินการเกษตรวิถีธรรมด้วยการสร้างความฐานความมั่นคงในระดับปัจเจกขยายไปสู่ระดับชุมชน และต่อยอดไปสู่ระดับประเทศชาติ ซึ่งในสถานการณ์ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าเกษตรวิถีธรรมนี้ได้กลายมาเป็นกระแสหลักที่ช่วยปลุกจิตสำนึกให้กับทุกคนหันมาตระหนักถึงผลกระทบที่จะตามมา หากพิจารณาให้ถึงแก่นของการทำการเกษตรวิถีคุณธรรมแล้ว พบว่าการทำการเกษตรที่ดีต้องทำตามเงื่อนไขของธรรมชาติ และต้องรักษาให้ธรรมชาติมีความยั่งยืน โดยเฉพาะปัจจัยทางธรรมชาติด้านดินกับน้ำ รูปแบบการเกษตรแบบยั่งยืนที่กล่าวมาก็ใช้หลักการนี้อาจจะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันไปบ้าง เช่น ระบบวนเกษตร และเกษตรธรรมชาติ ให้ความสำคัญมากกับการใช้วัสดุหรือการคลุมดิน การควบคุมศัตรูพืชโดยไม่ใช้สารเคมี

วิธีการที่ถือว่าเป็นวิธีการเกษตรที่ดี มีตัวอย่างเช่น การปรับโครงสร้างดินด้วยการเพิ่มอินทรีย์วัตถุ เช่น การบำรุงดินโดยพืชตระกูลถั่ว การทำปุ๋ยจากธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นการทำปุ๋ยพืชสด การทำปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมักชีวภาพ การป้องกันหน้าดินด้วยการปลูกพืชคลุมดิน การปลูกพืชแบบขั้นบันได และการทำแนวบังลม การใช้เทคโนโลยีการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้พลังงานแสงแดด การใช้พลังงานลม การใช้พลังงานชีวมวล เป็นต้น

หากจะมองอย่างรอบด้านแล้ว การทำให้เกิดการเกษตรวิถีคุณธรรมคงต้องมีการจัดการให้ครบมิติ ทั้งในแง่ของชีวภาพ สังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามิติทางสังคมมีความสำคัญมาก เนื่องจากธรรมชาติมีกฎของตนเองซึ่งอาจจะไม่เป็นไปตามหลักคุณธรรมในมิติของมนุษย์ทั้งหมด แต่ธรรมชาติก็สร้างความเป็นธรรมขึ้นด้วยการควบคุมกันเองมิให้สิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งชนิดใดเอาเปรียบสิ่งอื่นจนเกินพอดี ดังนั้นเราจึงไม่จำเป็นต้องกำหนดหลักคุณธรรมให้ธรรมชาติและธรรมชาติก็คงไม่รับฟังเช่นกัน แต่สิ่งที่เราควรคำนึงอย่างมากคือการสร้างคุณธรรมในตัวมนุษย์ที่จะช่วยให้มนุษย์ไม่ใช้ความได้เปรียบทางสติปัญญาเอาเปรียบธรรมชาติหรือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ด้วยการแหกกฎธรรมชาติ หากพวกเรามีสำนึกเช่นนี้ก็คงไม่จำกัดเฉพาะด้านการเกษตรกิจกรรมในทุกๆ ด้านก็จะดำเนินไปบนฐานแห่งคุณธรรมด้วยมนุษย์นี่เช่นกัน

### รายการอ้างอิง

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2544. **แผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (พ.ศ. 2545-2549)**. อุดลำนานา.

ธัญญา จิตต์สงวน, เดชรัตน์ สุขกำเนิด และ วิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย. 2544. **รายงานการวิจัย**

**แนวทางและนโยบายในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน กรณีศึกษาภาคกลาง.**

ภาควิชาเศรษฐศาสตร์การเกษตรและทรัพยากร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เนื่องน้อย บุญเนตร. 2537. **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม: โลกทัศน์ในพุทธปรัชญา และ**

**ปรัชญาตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2543. "ความยากจน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนา". น. 305-310. **วิถีใหม่**

**แห่งการพัฒนา: วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผ่องพรรณ ตระยมงคลกุล, ประสงค์ ตันพิชัย, และ สันติ ศรีสวนแดง. 2544. **รายงานการวิจัยเรื่อง**

**จากวิทยาการพันธุวิทยาการแผนใหม่ในการทำนาข้าว: บทสะท้อนการ**

**ปรับตัวของชาวนาไทย ในที่ราบลุ่มภาคกลาง**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กำแพงแสน.

สันติ ศรีสวนแดง. 2550. **ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวนา: กรณีศึกษาการ**

**เปลี่ยนผ่านของระบบเกษตรกรรมบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก**. วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2549. **เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล**.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบ พ.ศ. 2550-2554.** กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของคุรุสภา.  
อมรา พงศาพิชญ์. 2545. **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

## ประมวลสาระความรู้

ณรงค์ฤทธิ์ อินทนาม

แนวปฏิบัติที่ใช้ในการทำเกษตรคุณธรรมดังตัวอย่างที่น่าเสนอข้างต้น สามารถจัดเป็นแนวคิดตามหลักวิชา คือ **แนวคิดการพึ่งพาตนเอง** เป็นการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตที่เน้นการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกมากเกินไปจนเกิดความจำเป็น มาเป็นวิถีการผลิตที่เน้นความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่เอื้อต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อม โดยใช้วิถีทางธรรมชาติ การลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ในครัวเรือน<sup>1, 2, 3</sup>

### แนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรม

การขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรมในการทำเกษตรคุณธรรมดังตัวอย่างข้างต้น สามารถสรุปเป็นแนวทางที่สำคัญ ดังนี้ คือ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการเป็นเจ้าของกิจกรรมต่าง ๆ และมีการใช้กระบวนการกลุ่มเป็นตัวขับเคลื่อนในรูปแบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน โดยมีการประสานความร่วมมือกับองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในระดับท้องถิ่น และจังหวัด ให้เข้ามามีบทบาทในการทำงานร่วมกับชุมชนในลักษณะของงานวิจัย งานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ งานส่งเสริมและงานป้องกันของจังหวัดเพื่อนำไปสู่การสร้างชุมชนเกษตรคุณธรรมในการพึ่งพาตนเองอย่างเข้มแข็งและยั่งยืนซึ่งเป็นแนวทางการขับเคลื่อนที่ได้จากการเรียนรู้จริงในพื้นที่

แต่อย่างไรก็ตามสำหรับแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรมในการทำเกษตรคุณธรรมให้บังเกิดสัมฤทธิ์ผลได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามหลักวิชานั้น จากบททวนเอกสารที่เกี่ยวข้องของผู้เขียนแล้วพบว่าสามารถดำเนินการได้ตามหลักวิชาทางสังคมวิทยา และหลักการเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาสังคม ตามลำดับ ดังนี้

#### การดำเนินการตามหลักวิชาทางสังคมวิทยา

การดำเนินการตามหลักวิชาทางสังคมวิทยาเพื่อเป็นแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรมในการทำเกษตรคุณธรรมมีทฤษฎีที่สำคัญ 3 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ทฤษฎีการยอมรับวิทยาการแผนใหม่ และทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

---

<sup>1</sup> วิโรจน์ สารรัตน์ และคณะ (2550)

<sup>2</sup> วิษณุ ทรัพย์สมบัติ และคณะ (2550)

<sup>3</sup> หุ่น สุวรรณมณี และคณะ (2549)

● **ทฤษฎีการมีส่วนร่วม** จากการศึกษาของ Spicer (อ้างถึงใน ทศนีย์ ทองสว่าง, 2549) ได้มีข้อเสนอแนะสำหรับพนักงานส่งเสริมการเกษตรว่า ควรจะใช้วิธีการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยอมรับวิทยาการใหม่ทุก ๆ ขั้นตอน เช่น ขั้นตอนการวางแผนอภิปราย แสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะต่อปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งผลประโยชน์ที่จะได้รับจากวิทยาการแผนใหม่ ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานหรือบริหารกิจกรรมทางสังคมขององค์กร การดำเนินการดังกล่าวนี้จะทำให้ประชาชนได้มีโอกาสพัฒนาความรู้สึกรู้สึกต้องการเปลี่ยนแปลง และสามารถดำเนินการปรับปรุงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้ โดยมีแนวทางในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งเป็นการแสดงออกในการกระทำทางสังคม 4 ประการดังนี้ คือ

*ประการแรก* เป็นการมีส่วนร่วมในการยอมรับความคิดเห็นและการปฏิบัติใหม่ ๆ ดังเช่น การยอมรับการใช้สารเคมีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น

*ประการที่สอง* เป็นการมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังเช่น การสร้างแนวกันไฟไหม้ในแนวเขตป่าชุมชน การขุดลอกแม่น้ำ คู คลอง ที่มีสภาพตื้นเขิน และการปลูกหญ้าแฝกตามแนวถนนเพื่อกันการพังทลายของขอบถนน เป็นต้น

*ประการที่สาม* เป็นการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนหรือองค์กรที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังเช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมพัฒนาชุมชน และการปกครองตนเองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

*ประการที่สี่* เป็นการเยี่ยมเยียนเพื่อนบ้านและการทำกิจกรรมภายในหรือภายนอกชุมชน

● **ทฤษฎีการยอมรับวิทยาการแผนใหม่** จากการศึกษาของ Shoemaker และ Rogers (อ้างถึงใน ทศนีย์ ทองสว่าง, 2549) ได้สรุปถึงลำดับขั้นในการทำให้ประชาชนยอมรับวิทยาการใหม่ ประกอบด้วย 5 ลำดับขั้น ดังนี้ คือ

*ขั้นแรก* เป็นการทำให้ประชาชนได้ทำการทบทวนความคิดหรือวิทยาการใหม่เป็นครั้งแรก

*ขั้นที่สอง* เป็นการทำให้ประชาชนได้พิจารณาไตร่ตรองถึงผลดีและผลเสียของความคิดหรือวิทยาการใหม่ว่าจะทดลองทำหรือไม่ประการใด

*ขั้นที่สาม* เป็นการทำให้ประชาชนได้ทำการประเมินทางเลือกและตัดสินใจที่จะดำเนินการตามความคิดหรือวิทยาการใหม่

*ขั้นที่สี่* เป็นการทำให้ประชาชนได้ทำการทดลองดำเนินการตามความคิดหรือวิทยาการใหม่

*ขั้นที่ห้า* เป็นการทำให้ประชาชนได้ทำการสรุปและตกลงใจในการยอมรับความคิดหรือวิทยาการใหม่ไปยึดถือปฏิบัติอย่างเต็มที่

● **ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน** จากการศึกษาของ Lippit, Watson และ Westley (อ้างถึงใน ทศนีย์ ทองสว่าง, 2549) ได้อธิบายถึงการปรับปรุงระบบบุคคลิกภาพหรือระบบ



สังคมว่า การที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งดังกล่าวนี้ได้ขึ้นอยู่กับค่านิยม และเป้าหมายซึ่งเป็นเครื่องชี้นำพฤติกรรมของบุคคลหรือประชาชน โดยพบว่า การบังคับซึ่งประกอบด้วยค่านิยมและเป้าหมายจะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วขึ้นซึ่งมีการดำเนินการใน 3 ลักษณะ ดังนี้ คือ

**ลักษณะแรก** เป็นการบังคับที่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมโดยที่ประชาชนอาจจะแสดงความไม่พอใจกับสภาพเดิมที่เป็นอยู่ อันอาจจะเป็นแรงผลักดันหรือจูงใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

**ลักษณะที่สอง** เป็นการบังคับที่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ซึ่งอาจจะเกิดจากความไม่รู้หรือความรู้ความสามารถที่จะทำให้เปลี่ยนแปลงได้

**ลักษณะที่สาม** เป็นการบังคับที่เป็นตัวรบกวนและขัดขวางไม่ยอมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

### **การดำเนินการตามหลักการเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาสังคม**

การดำเนินการตามหลักการเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาสังคมเพื่อเป็นแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรมในการทำเกษตรคุณธรรมมีหลักการที่สำคัญ 4 หลักการ คือ หลักการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หลักการพึ่งตนเอง หลักการ BAN และหลักการจัดการ (สัญญา สัญญา วิวัฒน์, 2549) โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

#### **● หลักการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR)**

เป็นการดำเนินการพัฒนาและวิจัยการพัฒนาพร้อมกันไป โดยทั้งเจ้าหน้าที่พัฒนาและประชาชนร่วมช่วยกันดำเนินการ การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการพยายามทำงานอย่างรอบคอบโดยที่ในระหว่างการพัฒนาทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะมีการช่วยกันตรวจสอบการดำเนินงานว่าเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง มีแนวทางที่จะแก้ปัญหานั้นอย่างไรบ้าง ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ คือ การพัฒนาไปแก้ปัญหาไปแล้วอาจจะได้ผลงานของการพัฒนาที่มีคุณภาพอันนำไปสู่การมีองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการทำงานนั้น ๆ

#### **● หลักการพึ่งตนเอง**

เป็นการดำเนินการให้ประชาชนหรือชุมชนสามารถช่วยเหลือตนเองจนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีปัจจัยหรือกลไกที่เอื้อให้ประชาชนหรือชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ประกอบด้วย 5 ปัจจัย คือ 1) เทคโนโลยี (technology) 2) เศรษฐกิจ (economic) 3) ทรัพยากร (resource) 4) จิตใจ (mental) และ 5) สังคมวัฒนธรรม (social-cultural) โดยมีรายละเอียด ดังนี้ คือ ประชาชนหรือชุมชนจะต้องมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็น มีอาชีพและรายได้พออยู่พอกิน มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ และป่าไม้พอได้พึ่งพาอาศัย มีจิตใจที่เข้มแข็งและแน่วแน่ว่าจะพึ่งตนเองได้ รวมทั้งรู้จักพอในผลงาที่เกิดจากความเพียรพยายาม และประการสุดท้าย คือ ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม โดยมีการรวมตัวกันของประชาชนจำนวนหนึ่งอย่างมีความสมัครสมานสามัคคี มีผู้นำที่เข้มแข็ง มีค่านิยม และอุดมการณ์ในการส่งเสริมการพึ่งตนเอง

● **หลักการ BAN** หรือหลักการความสมดุล-ความสามารถ-เครือข่าย (Balance-Ability-Networking) เป็นการดำเนินการที่มีสาระสำคัญ ดังนี้

1) **การรักษาสมดุล** เป็นการทำให้ประชาชนและชุมชนเกิดความสมดุล กล่าวคือ ในระดับบุคคลเป็นการทำให้มีสุขภาพอนามัยที่ดี ในระดับครอบครัวเป็นการทำให้มีความมั่นคงและอบอุ่น และในระดับชุมชนเป็นการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งหรือเป็นชุมชนที่มีความสมัครสมานสามัคคีกัน

2) **การสร้างความสามารถ** เป็นการทำให้ประชาชนและชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองได้อย่างครอบคลุมทั้งด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมและวัฒนธรรม โดยมุ่งส่งเสริมความสามารถในแต่ละด้านและในภาพรวมอย่างมีความสมดุล กล่าวคือ ในระหว่างที่มีการเสริมสร้างความสามารถเหล่านี้จะตั้งทำให้ความสามารถในแต่ละด้านมีความเข้มแข็ง ดำเนินการเพิ่มขีดความสามารถไปเรื่อย ๆ และในขณะเดียวกันก็จะต้องทำให้ความสามารถในแต่ละด้านก้าวหน้าไปอย่างเท่าเทียมกัน ถ้าหากมีด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไปจะส่งผลทำให้เกิดความเสียหายต่อด้านอื่น ๆ เป็นผลให้การพัฒนาประชาชนและชุมชนทั้งระบบพังทลายและล่มสลายลงได้

3) **การสร้างเครือข่าย** เป็นการทำให้ประชาชนและชุมชนมีเพื่อนหรือพันธมิตร โดยอาจเป็นระดับกลุ่มบุคคล ระดับชุมชน หรือองค์กรก็ได้ ซึ่งจะมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในรูปแบบการเรียนรู้ร่วมกัน ช่วยเหลือกันเวลามีปัญหา ช่วยกันเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้า หรือช่วยกันป้องกันศัตรูคู่แข่ง ตลอดจนให้หยิบยืมเทคโนโลยีและงบประมาณซึ่งกันและกัน ทำให้ได้ลักษณะที่เป็นเครือข่ายของเพื่อนคู่คิด มิตรคู่ใจ ผลักดันและขับเคลื่อนการพัฒนาต่าง ๆ ให้บังเกิดผลขึ้นได้

● **หลักการจัดการ** เป็นการดำเนินการให้ประชาชนหรือชุมชนสามารถพัฒนาตนเองได้ โดยมีการดำเนินการที่สำคัญ ดังนี้

1) **การรู้จักตนเอง** เป็นการทำให้ประชาชนและชุมชนมีการศึกษาตนเองและชุมชน โดยจะต้องรู้ว่าสภาพของชุมชนเป็นอย่างไร มีโครงสร้างเป็นอย่างไร องค์กรประกอบของประชากรเป็นอย่างไร อาชีพอะไร รายได้-รายจ่ายเป็นอย่างไร การศึกษา ศาสนา อนามัย การเมือง กายภาพหรือทรัพยากรต่าง ๆ เป็นอย่างไร มีปัญหาอะไรบ้าง ปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และกายภาพมีอะไรบ้าง และความต้องการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และกายภาพมีอะไรบ้าง จากการดำเนินการดังกล่าวจะทำให้ประชาชนและชุมชนได้รู้จักสภาพของตน ความสามารถของตน โอกาสของตน และปัญหาอุปสรรค การบรรลุเป้าหมายว่ามีอะไรบ้าง

2) **การส่งเสริมการศึกษาอบรม** เป็นการทำให้ประชาชนและชุมชนมีความรู้ความสามารถในการแก้ปัญหาหรือจัดการตนเองภายหลังที่ได้มีการศึกษาทบทวนตนเองในขั้นการรู้จักตนเองมาแล้ว

3) การสร้างกลุ่มช่วยเหลือตนเอง เป็นการดำเนินการรองรับการจัดการ กล่าวคือ มีการจัดตั้ง คณะกรรมการ คณะทำงาน เช่น กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารขยะ กลุ่มเกษตรอินทรีย์ และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ โดยกลุ่มเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการเพราะจะได้มีผู้จัดการและ คนทำงานประเภทอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการบรรลุเป้าหมายของการจัดการ

### รายการอ้างอิง

ทัศนีย์ ทองสว่าง. (2549). **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

วิโรจน์ สารรัตน์ และคณะ. (2550). **รายงานการวิจัย รูปแบบการพัฒนาคุณธรรม**

**จริยธรรมของพื้นที่ต้นแบบคุณธรรมจริยธรรมจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.**

กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม).

วิชญ์ ทรัพย์สมบัติและคณะ. (2550). **รายงานการวิจัย รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม**

**ของพื้นที่ต้นแบบคุณธรรมจริยธรรมจังหวัดภาคกลาง.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์

ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม).

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2549). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม.** (พิมพ์ครั้งที่ 6).

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หุ้न สุวรรณมณี และคณะ. (2549). **โครงการเกษตรอินทรีย์วิถีไทยเพื่อสุขภาพ**

**อำเภอควนเนียง.** [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา [http:// Songkhlahealth.org](http://Songkhlahealth.org)

(21 ธันวาคม 2550).

## ภาค 3: ประเด็นการเสวนา

### บทเรียนจากการปฏิบัติจริงและจากหลักวิชา

แนวปฏิบัติที่ใช้ในการทำเกษตรคุณธรรมดังตัวอย่างที่นำเสนอข้างต้น สามารถจัดเป็นหลักการที่สำคัญ คือ หลักการ “การผลิตเอง ใช้อย่างเอง” เป็นการพยายามของคนในชุมชนและระหว่างชุมชนในการสร้างผลผลิตทางการเกษตรที่คำนึงถึงความปลอดภัยจากการใช้สารเคมี โดยเน้นความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมซึ่งสามารถดำเนินการได้เองอย่างสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของชุมชน

### แนวคำถามในการเสวนา

1. แนวทางในการเชื่อมโยงและบูรณาการเกษตรวิถีธรรม วิถีไทยกับการเกษตรเชิงแข่งขันเพื่อทำให้การเกษตรเชิงแข่งขันมีวิถีคุณธรรมรองรับมากขึ้นได้อย่างไร
2. การทำการเกษตรวิถีธรรม วิถีไทยที่มีกลไกพึ่งพาตนเองบนพื้นฐานของความสมดุล และยั่งยืนด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสิ่งแวดล้อมจะมีการดำเนินการและมีกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนอย่างไร
3. การดำเนินการเกษตรวิถีธรรม วิถีไทยให้มีรากฐานที่มั่นคงในระดับปัจเจก ขยายไปสู่ระดับชุมชน และต่อยอดไปสู่ระดับประเทศชาติได้อย่างไร
4. การขับเคลื่อนการเกษตรวิถีธรรม วิถีไทยในรูปแบบระบบวนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติไปสู่วาระแห่งชาติบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและชุมชนเข้มแข็งได้อย่างไร
5. การสร้างเครือข่ายการเกษตรวิถีธรรม วิถีไทยในรูปแบบระบบวนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนได้อย่างไร
6. แนวทางการขยายผลการปฏิบัติที่ดีที่พบในพื้นที่ต่าง ๆ จะนำไปขยายผลได้อย่างไร
7. การพัฒนาเกษตรวิถีธรรม วิถีไทย จะสามารถเชื่อมประสานกับประเด็นคุณธรรมอื่น ๆ เพื่อสร้าง สังคม รู้ รัก สามัคคี วิถีไทย ได้ได้อย่างไร

## ผู้จัดทำ

### ที่ปรึกษา

1. พลอากาศเอก วีรวิท คงศักดิ์
2. นางสาวนราทิพย์ พุ่มทรัพย์

รองผู้บัญชาการทหารสูงสุดในฐานะประธานจัดงาน  
สมัชชาคุณธรรมแห่งชาติและตลาดนัดคุณธรรมครั้งที่ 3  
ผู้อำนวยการศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม

### ผู้ประสานงานโครงการ

1. นายณัฐบรรจง เดชวิริยะชาติ
2. นายครรชิต ปิตะกา
3. นางสาวปริญธร บุญเนตร

ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายบริหารแผน 2 ศูนย์คุณธรรม  
ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายบริหารแผน 3 ศูนย์คุณธรรม  
เจ้าหน้าที่ศูนย์คุณธรรม

### ผู้เขียนบทความวิชาการ

ผศ.ดร.สันติ ศรีสวนแดง

อาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน

### ผู้รวบรวมข้อมูลและเรียบเรียง

นายณรงค์ฤทธิ์ อินทนาม

นิสิตปริญญาเอก คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

### ผู้แทนศูนย์ประสานงานเครือข่ายคุณธรรม

1. นายทวีศักดิ์ สุขรัตน์ และคณะ
2. นายโชคชัย สมันตรัฐ และคณะ
3. นายจินตศักดิ์ อุทัย และคณะ
4. นายวิเชียร คุตตวัส และคณะ

ภาคใต้  
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ  
ภาคเหนือ  
ภาคกลาง

### นักวิชาการซึ่งเป็นผู้ประเมินโครงการจัดงานสมัชชาจังหวัดและภูมิภาค

1. รศ. ดร. วิโรจน์ สารรัตน์ และคณะ
2. ดร. วิษณุ ทรัพย์สมบัติ และคณะ
3. ดร. เอี่ยมพร หลิมเจริญ และคณะ
4. ผศ. ศักดิ์ชาย เพชรช่วย และคณะ

อาจารย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น  
นักวิชาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ  
อาจารย์ มหาวิทยาลัยนเรศวร  
อาจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต

### บรรณาธิการ

1. ศ.ดร. สุวิมล ว่องวานิช
2. นายณรงค์ฤทธิ์ อินทนาม